

Pierre Broué

1905: på revolutionens vingar

Detta är kapitel 6, från Broués *Trotsky*-biografi.¹ Det handlar om det revolutionsförsök som ägde rum 1905.

OBS hela boken finns på svenska: *Trotsky – En biografi* (Carlssons 2011). För recensioner, rättelser, kommentarer m m som rör denna bok, se [Trotsky – En biografi. Recensioner, debatt, kompletterande material](#).

Översättning: *Björn Erik Rosin*

I denna digitala version har undertecknad kompletterat en del av noterna med svenska översättningar av refererade verk – dessa tillägg anges inom []. För nätbaserade källor se lästipsen.

På Marxistarkivet finns fler utdrag ur Trotsky-biografen:

Kapitel 25: [Partiet utan Lenin](#)

Kapitel 28: [”Trotskyismens” födelse](#)

Kapitel 35: [Den bolsjevik-leninistiska fraktionen](#)

Kapitel 53: [Vägen ner i infernot](#) (om Moskvarättegångarna och den stora terrorn)

Kapitel 55: [Revolutionären och filosofen](#) (om Deweykommissionen undersökning av Moskvarättegångarna)

Kapitel 57: [Den spanska anti-modellen](#) (om det spanska inbördeskriget)

Samt ett kortare utdrag ur kapitel 58 [Om brytningen mellan Trotsky och Diego Rivera](#)

Lästips

Tidsdokument:

Leo Trotsky: [Året 1905](#) och [Mitt liv – försök till en självbiografi](#) (kapitel 14 och 15)

Historiska arbeten:

Edward H Carr: [Ryska revolutionen 1917-1923, del 1](#). (kapitel 3: ”1905 och därefter”)

Isaac Deutscher: [Den väpnade profeten](#) (kapitel 5: ”Trotsky 1905”)

Martin F

¹ Broués kommentar: När jag arbetade med denna bok var de bästa verken följande: Solomon M Schwarz, *The Russian Revolution of 1905*, Chicago, 1967 och Sidney Harcave, *First Blood: the Russian Revolution of 1905*, New York, 1964. Vi hann inte ta del av Abraham Aschers *The Revolution of 1905. Russia in Disarray*, Stanford, 1988. Förutom G Migliardi, tidigare citerad i not 24, kapitel 3, och Trotskij's sammanfattning *1905* som innehåller *Resultat och framtidsutsikter* och Migliardis ”La Rivoluzione rusa del 1905” i *Pensiero e azione*, s. 133-146 bör man tillägga D K Rowneys artikel ”Development of Trotsky’s Theory of Revolution 1898-1907” i *Studies in Comparative Communism*, nr 10, 1977, s. 18-33, och Rex Winsburys ”Trotsky in 1905: the Attempted Revolution of 1905 was the Prologue to greater events in 1917”, *History Today*, nr 26, april 1976, s. 213-222. Första delen av Zeman & Scharlaus biografi om Parvus, *The Merchant of Revolution ...* är av stort intresse.

Trotskyj anlände till Kiev i februari 1905. Det var en plats som var politiskt intressant och inte alltför farlig, den politiska polisen var till exempel inte alls lika aktiv som i huvudstaden. Han var långt före någon annan av förgrundsfigurerna bland de socialdemokratiska emigranterna. Martov gav sig inte av förrän tredje veckan i oktober – efter att ha fått veta att tsaren gått med på ”17 oktober-manifestet” – och anlände i början av november. Lenin lämnade inte Genève förrän i slutet av oktober och anlände till Sankt Petersburg först den 8 november. Plechanov återvände överhuvudtaget inte.

Hur förklara detta raska beslut att återvända, som bland annat innebar att han den närmaste tiden övergav de interna striderna inom emigrantkretsarna? Var det för att Trotskyj i månader varit en ensam man, fri från alla förpliktelser gentemot någon fraktion och att perspektivet på en ”tredje kongress” eller någon rivaliserande mensjevikkongress inte kunde hålla honom tillbaka. En sådan förklaring skulle vara alltför enkel.

Han var verkligen fri från alla fraktionsmässiga förpliktelser, på tryggt avstånd från alla osäkra faktorer och nya händelser i konflikterna mellan de två huvudfraktionerna. Han var tillfreds med att inte vara underställd någon fraktion och säker på att hans ståndpunkt skulle leda till seger i framtiden. Trotskyj hade helt fria händer att ägna sig åt utvecklingen i Ryssland. Det var den som lockade honom och inget kunde hädanefter hålla honom kvar i Europa.

Framgången för detta osäkra företag förklaras av faktorer som han förmodligen inte förutsett med någon större precision. De politiska villkoren i det tsaristiska imperiet var av förklarliga skäl annorlunda än i emigrationen. Det var troligen på grund av att denne ledande aktivist inte var underställd någon fraktion som han kunde liera sig med alla, samarbeta med olika grupper, inspirera bolsjevikernas kommitté samtidigt som han ledde mensjevikgruppen i Petersburg!

Vi vet att Natalja Ivanovna åkt i förväg för att leta bostad i Kiev och ta de första kontakterna med vad som då kallades ”källarvåningen”, d v s de underjordiska. Lev Davidovitj som försetts med ett pass i namn av en pensionerad fänrik följde henne inom kort. I början fick de flytta från bostad till bostad, ibland blev uppbrottet hastigt sedan en hyresvärd blivit förskräckt över att hyresgästens livsstil föga stämde överens med vad man kunde förvänta sig av en pensionerad fänrik. Några dagar gömde sig Trotskyj till och med på en ögonklinik där hela personalen var långt ifrån införstådd och där han fick acceptera att utsätta sig för fotbad och ögoninjektioner för att inte dra till sig personalens uppmärksamhet.²

Hans kontakt i Kiev var bolsjeviken L B Krasin. Det var inte vilken partimedlem som helst. Denne unge 35-årige ingenjör var ett ljus inom sin specialitet, medlem av centralkommittén och ansvarig för bolsjevikernas underjordiska organisation, d v s Lenins anhängare. Men samtidigt var han en av ledarna och inspiratör för en tendens av ”medlare” som förebrådde Lenin hans omedgörlighet i organisationsfrågan och – i likhet med Trotskyj – eftersträvade att partiets enighet skulle återupprättas. I *Mitt liv* erinrar sig Trotskyj Leonid Borisovitj, dennes osedvanliga talanger och de oerhörda tjänster han gjort honom:

Men det fanns något bestämt, beslutsamt och ”ledande” hos honom. Han var en ganska erfaren ingenjör, hade ett välbetalt jobb och utförde det väl. Han var uppskattad bland sina chefer, och hade en grupp bekanta som var mycket större och mer varierad än någon annan av tidens revolutionärer. Krasin hade kontakter överallt – i arbetarkvarteren, i ingenjörernas våningar, i de liberala industriägarnas residens i Moskva, inom litterära kretsar. Han hanterade dem skickligt och följaktligen öppnade sig praktiska möjligheter för honom som var stängda för andra. Utöver att

² *Ma Vie*, I, s. 263-264 [På svenska: *Mitt liv – försök till en självbiografi*]

delta i partiets övergripande arbete hade Krasin 1905 ansvar för de farligaste delarna av detta arbete, som väpnade enheter, inköp av vapen, förbereda lager av sprängmedel och liknande.³

De båda kom snabbt överens. Krasin hade inget sinne för teoretisk debatt eller fraktionsdiskussioner och hyste därför inga baktankar gentemot en man som varje dag visade sin förmåga att göra en konkret analys av konkreta förhållanden och som dessutom var en beundransvärd skribent. Trotskij kunde bara glädja sig åt denna kontakt, som öppnade så många dörrar och möjligheter. Han skrev att förbindelsen med Krasin var ”en gudagåva”.⁴ Det första resultatet blev att Trotskij försåg det tryckeri som utgjorde juvelen i Krasins grupp med texter till flygblad.

Det var hursomhelst sannolikt tack vare Krasin som han kunde flytta till Petersburg – en plats som förstas var långt mer utsatt för polisen, men politiskt oändligt mycket viktigare. Där fanns hjärtat av den revolutionära rörelse som började breda ut sig. Natalja Ivanovna och Trotskij kunde genom Krasins försorg, under namnet Vikentjev, installera sig i överste Alexander Alexandrovitj Litkens hus. Denne var chefsläkare i artilleriets militärakademi och sönerna var engagerade i det underjordiska arbetet. Lägenheten i en militär byggnad på Zalbakanskij Prospekt tjänade som lokal för Krasins hemliga möten och på så sätt kunde de båda fortsätta samarbetet.

Trogen sin uppfattning om enhet inom partiet, och kanske också därför att han inte ville placera alla ägg i samma korg, lyckades Trotskij strax efter ankomsten knyta kontakter med mensjevikerna i Moskva. Snabbt fick han tillräckligt inflytande för att få dem att uppmana till bojkott av den första duman, en rådgivande församling, och hamnade därmed i skarp konflikt med centret i Genève. Det var via denna grupp som regimens hemliga polis ochranan – man hade placerat en av sina agenter bland mensjevikerna – kom Trotskij på spåren. Natalja Ivanovna arresterades den 1 maj vid ett möte i skogen då de överrumplades av kavalleriet. Trotskij anade faran, han kände personligen provokatören, och bestämde sig för att gömma sig i Finland. Pjotr Petrovitj – det var det namn han använde i Petersburg – försvann för en tid ur handlingen.

Denna påtvingade reträtt gjorde det möjligt för honom att fördjupa analysen och befästa sin uppfattning. När han återvände till Ryssland skickade han en artikel till *Iskra* där han slog fast att det socialdemokratiska partiet var den enda kraft som kunde leda ett väpnat uppror mot tsarismen.⁵ Han tillade att den provisoriska regeringens sammansättning i huvudsak skulle bero på proletariatet och dess ställningstaganden i rörelsen. Än en gång ledde hans konkreta politiska analys till en frontalkollision med mensjevikerna. I samma nummer påminde Martov om att det var medelklassens historiska uppgift att demokratisera det ryska samhället.

I sin finländska tillflykt – ett litet fridfullt hotell mitt i skogarna och vid en sjö – arbetade Trotskij, han läste, gjorde pressurklipp, upprättade dossierer och gjorde anteckningar och kommentarer. I *Mitt liv* påpekar han: ”Det var under denna period jag slutgiltigt formulerade min uppfattning om det ryska samhällets inre krafter och den ryska revolutionens framtidsutsikter”.⁶ Han såg det som att en ”borgerligt demokratisk revolution” var på väg och att jordfrågan utgjorde grunden. Det parti eller den samhällsklass som kunde mobilisera bönderna och få dem att gå med mot tsarismen och jordägarna, skulle erövra makten. Men han trodde varken på liberalerna eller på de intellektuella demokraterna: proletariatets timma var slagen. Det var via socialdemokratin som bönderna kunde mobiliseras i attacken på

³ *Ibidem*, s. 264-265

⁴ *Ibidem*, s. 265.

⁵ *Iskra*, nr 90, 3 mars 1905 och nr 93, 17 mars 1905, artiklar undertecknade ”T”.

⁶ *Ma Vie*, I, s. 267

tsarismen. Det betydde, tvärtemot marxisternas förutsägelser därtills, att de ryska socialdemokraterna skulle kunna ta makten före socialisterna i Västeuropa.

I spetsen för den borgerligt demokratiska revolutionen skulle socialdemokraterna fullborda den demokratiska revolutionen, men samtidigt bli tvungna att vidta rent socialistiska åtgärder. Utgången bestämdes inte bara av styrkeförhållandena i Ryssland, utan av det internationella läget. För ögonblicket handlade strategin om att bekämpa liberalerna, att kämpa för proletariats hegemoni över de bönder som rest sig mot tsarismen och under den borgerliga revolutionen ställa frågan om maktövertagandet. I partiets programmatiska tradition ingick inkallandet av ”en konstituerande församling” som ett taktiskt krav. Trotskij ansåg att en sådan skulle inkallas under revolutionens förlopp av en provisorisk regering, där arbetarpartiet i och med proletariatets ledande ställning hade en ledande roll. Hans bedömning anslöt sig således till den Parvus gjort några månader tidigare. Trotskij skrev:

Denna fråga gav upphov till en livlig diskussion ... Jag skrev teser där jag talade för att revolutionens fullständiga seger över tsarismen antingen skulle leda till att proletariatet kom till makten med stöd av bönderna, eller att proletariatet direkt tog makten. Detta bestämda uttalande skrämde Krasin. Han godtog parollen om en provisorisk revolutionär regering och det handlingsprogram som jag skisserade för den. Men han vägrade att redan på förhand slå fast några regler om att socialdemokratin skulle ha majoritet i regeringen. Mina teser trycktes i denna form i Sankt Petersburg och Krasin tog på sig att försvara dem vid partikongressen.⁷

Krasin försvarade Trotskij's teser på bolsjevikernas tredje kongress där läget vände under debatten. Krasin kritiserade Lenins resolutionsförslag och denne gick med på att ändra förslaget.

Från denna period härrör två texter där Trotskij rycks med av sin fallenhet och lust för generaliseringar och historiska paralleller. Förordet till Ferdinand Lassalles *Hänvändelse till juryn* i juli 1905 tillät honom att göra en jämförelse med den tyska revolutionen 1848. Ett ”Öppet brev” till Miljukov i augusti var en attack på de liberaler som förrådade sina egna principer. Där konstaterade författaren att historien inte lär historieprofessorerna något och han använde flitigt sina kunskaper om franska revolutionen och tyska revolutionen 1848 för att påminna om hur historien framskrider och hur man går över vad historieprofessorn kallat ”historiens Rubicon”.

Samtidigt fortsatte revolutionen att avancera snabbt och skaka om mycket av styrkeförhållandena och vad som tagits för givet. Trotskij mindes inte om det var den 14/27 eller 15/28 oktober som han fick en hög tidningar, men att det kändes som om ”en rasande storm dånade in genom ett öppet fönster”.⁸ Strejkerna spred sig till alla städer, revolutionen var på gång. Han lämnade Finland samma dag. Samma kväll eller dagen efter – den 15/28 oktober 1905 hur som helst – talade han mitt i stormen på Polytekniska institutet vid Sankt Petersburg-sovjetens plenarsammanträde. Den sovjet vars existens under några avgörande veckor skulle smälta samman med hans egen tillvaro.

* * *

Utan att inse det hade sättarna på Sytin-tryckeriet i Moskva inlett den politiska generalstrejken över hela Ryssland när de den 19 september 1905 lade ned arbetet med krav på sänkt arbetstid och högre lön. Den 24 strejkades det på ett 50-tal tryckerier, strejkerna tycks ha drivits på av en icke erkänd och nybildad fackförening bland typografer och litografer. Efter viss tvekan fortsatte rörelsen den 7/20 oktober med ny kraft med de första arbetsnedläggelserna bland lokförarna och början till facklig organisering bland järnvägsanställda. Den 9/22

⁷ *Ibidem*, s. 268-269.

⁸ *Ibidem*, s. 271.

beslöt ett möte av representanter för lokförarna att till alla lokstall telegraferade vad de strejkade för: Åttatimmarsdag, medborgerliga rättigheter, amnesti, konstituerande församling. Den 11/24 inleddes strejk vid telegrafstationerna och sammanlagt strejkade nu 700 000. Rörelsen spred sig snabbt och gick mot generalstrejk.

Från den 10/23 oktober blev möten och demonstrationer fler och fler. I flera städer, bland annat Odessa, byggdes barrikader som skydd mot stormningar. Strejkerna hade nått utanför fabrikerna och kommit till universitetet där föreläsningssalarna förvandlades till möteslokaler. De spred sig till fria yrken, soldaterna och till och med en del officerare syntes till på mötena.

I denna stämning föddes sovjeten i Sankt Petersburg, ett arbetarråd bildat på initiativ av mensjevikerna. Enligt initiativtagarna handlade det om att skapa en icke partibunden och för alla arbetare representativ organisation, baserad på delegater valda vid företagen och på fabrikerna. Representanter för arbetarpartier och fackföreningar – även de som just bildats – kunde bli medlemmar av sovjeten. Sovjetens första sammanträde, den 13 oktober, samlade bara ett tiotal delegater, de flesta från Nevadistriktet, men de uppmanade till politisk generalstrejk och val av delegater på basis av en per 500 arbetare. Det var den första organisation som arbetarna valt, dittills hade de inte haft någon rösträtt eller möjlighet att bli valda, och sovjeten skulle bli oerhört populär och utgöra ett avgörande inslag i den revolutionära utvecklingen.

Den 15/28 oktober på kvällen hade redan flera hundra delegater, valda av ungefär hälften av huvudstadens arbetare, kommit till mötet på Teknologiska institutet. Trotskij var där under namnet L Janovskij, delegat för mensjevikerna i Petersburg. Socialistrevolutionärerna hade också skickat delegater och deltagit i valen. Bolsjevikerna var mer tveksamma. Först hade de manat till bojkott av valen till sovjeten och den 13/26 oktober hade de klargjort att de inte såg den som något mer än en strejkkommitté. På inbjudan av Krasin argumenterade Trotskij mot Bogdanov inför bolsjevikernas centralkommitté för en villkorlös anslutning. Men han tycks inte ha fått gehör för detta, för i slutet av månaden krävde bolsjevikerna i Petersburg, fortfarande under Bogdanovs inflytande, att sovjeten skulle erkänna partiets ledande roll.

Tsaren hade påverkats av den växande generalstrejken och en situation som för honom försämrades från timme till timme, och den 17/30 oktober publicerade han sitt berömda *Manifest*. Detta var skrivet av den nye premiärministern greve Witte, som gällde för att vara för eftergifter till liberalerna: Han tog avstånd från absolutismen, lovade en konstitution, medborgerliga rättigheter och allmän rösträtt. Det var revolutionens första framgång, kontraherad av suveränen, och den bekräftade Plechanovs tes: Den revolutionära rörelsen i Ryssland hade hemfört en första seger, som väntat genom en rörelse bland arbetarna och via en politisk generalstrejk, vilket Trotskij känt på sig. Sankt Petersburg exploderade av glädje. En upprymd folkhop strömmade ut på gatorna, läste, uttalade sig, sjöng, kommenterade. Samtidigt fortsatte vice inrikesministern general Trepov, som gett sina mannar order om att inte spara på patronerna, förtrycket. Han lät stänga möteslokalerna, förbjöd sovjetens möte på Teknologiska institutet och spärrade av lokalen med poliser och gendarmar.

Trotskij befann sig i folkmassan utanför Teknologiska institutet och han följde med när den drog sig tillbaka mot universitetet efter en order som cirkulerat från öra till öra. Han beskrev stämningen strax innan han höll sitt första anförande inför de strejkande demonstranterna:

En tonåring slet från en port ner fanan, rev bort de blå och vita banden och svängde i luften det röda stycke som återstod av det "nationella" baneret. Tiotals andra gjorde om samma sak. Några minuter senare svävade en mängd röda fanor över folkmassan. ... På kajen hade en enorm trätt bildats som den enorma folkmassan otåligt tog sig igenom. Alla försökte ta sig fram till den balkong som talarna skulle framträda från.

Han fortsätter:

Jag hade svårt att ta mig in i byggnaden. Jag var trea eller fyra på talarlistan. Från balkongen syntes ett märkligt spektakel. Gatan var fullständigt igenproppad av folk. Blå mössor och röda fanor gav lite färglickar åt denna mängd av hundratusen varelser. Tystnaden var absolut, alla ville kunna höra talarna.⁹

”Medborgare Janovskij” ville inte bara underblåsa den rådande euforin. Han var ute efter att mobilisera de massor som lyssnade på honom, och efter bästa förmåga staka ut vägen till den revolution som bara börjat:

Medborgare! Nu när vi står med foten på bröstet på de skurkar som styr oss så lovar man oss frihet. Man lovar oss rösträtt och lagstiftande makt. Vem lovar oss detta? Nikolaj II. Gör han det godvilligt? Är det av ädelmod? Ingen skulle våga påstå det. Han började sitt styre med att tacka kosackerna för att de skjutit på arbetarna i Jaroslavl och från kadaver till kadaver kom han slutligen till Blodiga söndagen den 9 januari. Men vi har tvingat den oförtröttlige bödel vi har på tronen att lova oss frihet. Vilken triumf för oss! Men utropa inte segern alltför tidigt: den är inte fullständig. Ett löfte om betalning är inte värt ett guldmynt. Tror ni att ett löfte om frihet också innebär frihet? Om någon av er tror på tsarens löften, bör denne säga det högt så att vi alla kan glädjas över att ha lärt känna en sådan sällsynt fågel. Titta er omkring, medborgare. Har något förändrats sedan i går? Har fängelseportarna öppnats? Dominerar inte Peter-Paul-fästningen stadsbilden? Hör ni inte som förut klagorop och tandagnisslan eka från dess fördömda murar? Har våra bröder kommit hem från Sibiriens stäpper?¹⁰

Kontakt uppstod. Folkmassan gav sitt bifall, brummade, började skrika: ”Amnesti, amnesti!” Talaren tog omedelbart till vara denna möjlighet och drev på:

Om regeringen verkligen hade velat försona sig med folket hade den börjat med att bevilja amnesti. Men, medborgare, tror ni att amnesti skulle betyda allt? Man släpper i dag ett hundratal politiska aktivister för att arresteras tusen i morgon. Har ni inte bredvid manifestet om rättigheterna sett ordern om att inte spara på kulorna? Har man inte i dag gått till attack mot folk som lugnt lyssnade till en talare? Och bödeln Trepov, är han inte fortfarande Petersburgs borgmästare?¹¹

Folkmassan reagerade när de hörde bödelns namn nämnas. De visste att han hotat dem och kände till hans brutalitet. Ropen steg: ”Ned med Trepov!” Och talaren tog stöd för att driva frågan högre och längre:

Ned med Trepov! Men tror ni att han är ensam? Finns det inte i byråkratins reserver många andra skojare som kan ersätta honom? Trepov styr oss med hjälp av trupper. Soldaterna ur det blodiga Gardet från den 9 januari, där har ni hans stöd och hans styrka. Det är dem han beordrar att inte spara på patronerna för era huvuden och bröst. Vi kan inte, vi vill inte längre leva under en gevårsregim! Medborgare, kräv nu att man drar bort trupperna från Petersburg! Så att det inte längre finns en soldat på tjugofem versts avstånd. De fria medborgarna ansvarar för att upprätthålla ordningen. Ingen ska behöva lida av godtycke och våld. Folket tar alla och envar i sitt beskydd ...¹²

Folkmassan började ropa att trupperna skulle dras bort från Petersburg. Från balkongen svingade Trotskij tsarens manifest över de församlades huvuden:

Medborgare! Vår styrka är vi själva. Med svärdet i hand ska vi skydda friheten. Och tsarens manifest, titta här! Det är bara ett papper! Här har ni det framför er! Jag skrynklar ihop det! Man

⁹ Trotsky, 1905, s. 108. (franska utgåvan) [Svensk övers. Året 1905]

¹⁰ *Ibidem*, s. 108-109.

¹¹ *Ibidem*, s. 109.

¹² *Ibidem*.

har gett oss det i dag, man kommer att ta ifrån oss det i morgon och förvandla det till småbitar precis som jag river sönder det nu, inför era ögon, detta frihetens skrappapper!¹³

Med denna spektakulära gest efter sitt första tal inför en uppeldad folkmassa lämnade Trotskij med ens obemärktheten i de underjordiska kretsarna och steg fram i händelsernas centrum som den mest framträdande personligheten och den mest omtyckte talaren under den period som *Manifestet* inlett och som skulle bli kända som ”Frihetens dagar”. Samma dag valdes han in i sovjetens ledning och blev den som i verkligheten ledde och inspirerade den. Han var talesmannen vid de avgörande ögonblicken, den som skrev de viktiga resolutionerna och ledarskribent på dess tidning *Izvestija*.

Nu inleddes det revolutionära hjältepos han förberett sedan tonåren. I en magnifik framställning analyserar författaren Edmund Wilson vad som gjorde honom till den ojämförligt främste talaren:

Han kunde vara både värtalig och argumentera, hur komplicerad situationen än var, han hade talang för att få massorna att lyssna. Han kunde hantera den föga fruktbara marxistiska logiken med sådan frihet och fyllighet att den blev ett medel för att övertyga och inför publiken tog han fram marxismens skarpa ironi när han hudflängde de styrande och avslöjade den tomma fasad bakom vilken de försökte maskera sin självsäkerhet och sina löften. Han kunde träffa mitt i prick och få den bonde som dolde sig i varje rysk proletär att skratta genom att använda sig av ordspråk eller en anekdot från sin ungdoms ukrainska landsbygd. Han kom med spetsiga sammanfattningar med en snabbhet som fyllde även de mest härdade intellektuella med beundran. Och han kunde också vidga horisonten och ge en vision av den frihet och värdighet som låg inom räckhåll för var och en av de närvarande. Mellan denna vision och de gemena varelser som hindrade dem från att nå den tvekade inte åhörarna.¹⁴

Atmosfären i det revolutionära Petersburg var mycket gynnsam för Trotskijs idéer om en återförening av det socialdemokratiska masspartiet. Det gjorde för övrigt också att en förkrossande majoritet av mensjevikerna drogs åt vänster. Martov hade bestämt sig för att återvända till Ryssland dagen efter det att Trotskij talat från universitetsbalkongen. Vid sin ankomst gjorde han en mindre behaglig upptäckt. Mensjevikerna talesman utomlands och ledaren för den ”minoritet” i partiet som kontrollerade *Iskra* insåg att han i Petersburg åter var i minoritet och nu gentemot vad han kallade ”trotskismen” – de stämningar som var förhärskande bland mensjevikerna i Petersburg – med dess fientlighet mot liberalismen och övertygelse om att partiet redan stod inför kampen om makten. Det var för övrigt sannolikt den 17 oktober 1905 som Trotskij fick ”kommittén” och den socialdemokratiska ”gruppen” i huvudstaden – med andra ord bolsjeviker och mensjeviker – att gå med på att bilda ett ”enat federativt råd”. I en gemensam kommuniké i *Izvestija* den 18 oktober förordade man ”gemensam systematisk planering av den muntliga och skriftliga agitationen och av proletariatets alla öppna aktioner, liksom samordning med andra revolutionära organisationer i Petersburg av de tekniska frågorna i kampen”.

Det finns – av förklarliga skäl – ingen seriös studie av Trotskijs roll i sovjeten i Sankt Petersburg under revolutionen 1905. Det är att beklaga. Samtida vittnesmål – inklusive motståndarnas – tecknar förvisso bilden av den unge 26-årige ledaren i välkända termer som bländande talare och glänsande skribent och anger det som grunden till hans popularitet. Men han framträdde också, och i synnerhet, som en politiker som främst vårdade sig om att massrörelsen skulle utvecklas och gå framåt, att omintetgöra klassfiendens och polisens provokationer och inte ge sig in i någon strid innan läget var gynnsamt. Den Trotskij som trädde fram i Petersburgsovjeten som en ypperlig talare och debattör var också en sansad

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Edmund Wilson, *To the Finland Station*, s. 425.

ledare, medveten om betydelsen av sina ställningstaganden och sitt ansvar. Det skulle dröja årtal innan hans motståndare utan att generera sig ”upptäckte” hans återhållsamhet inom sovjeten, som ingen av hans hårdaste motståndare vid denna tid någonsin hade vågat åberopa!

Det var Trotskij som den 21 oktober övertygade sovjeten, sedan strejkerna avbrutits i Moskva och ute i landet, att man måste beordra en samtidig och gemensam återgång till arbetet via en ny styrkedemonstration. Dagen därpå undertecknade tsaren en ytterst begränsad ukas om amnesti. Sovjeten bestämde sig för att svara med en grandios demonstration i samband med begravningen av de revolutionskämpar som dödats sedan ”våren” tillkännagavs: Premiärminister Witte gav sitt tillstånd, men general Trepov förbjöd demonstrationen och levererade en rad hotelser. Sovjetens resolution hade författats av Trotskij:

I sin oförsämda deklaration låter Trepov förstå att han kommer att skicka ut svarta ligor beväpnade av polisen mot en fredlig demonstration för att sedan under förevändning att återupprätta lugnet än en gång låta blod flyta på Petersburgs gator. För att ominstetgöra denna djävulska plan förklarar de deputerades sovjet att proletariatet i huvudstaden inte kommer att genomföra sin sista strid med tsarens regering vid den tidpunkt Trepov valt utan i ett läge som var fördelaktigt för det organiserade och beväpnade proletariatet.

Av detta skäl beslutar de deputerades sovjet att ersätta den stora officiella begravningen med väldiga möten på olika ställen i staden för att hedra offren; vi bör erinra oss att de aktivister som stupat på slagfältet har rätt oss att mångfaldiga våra ansträngningar att beväpna oss och påskynda den dag då Trepov, och hela hans polishop, kastas på den avskrädeshög där monarkin kommer att begravas.¹⁵

Manifestet av den 17 oktober 1905 hade i förbigående och i allmänna ordalag nämnt yttrandefrihet utan att närmare gå in på pressfriheten. Witte försäkrade liberalerna att yttrandefriheten också skulle gälla pressen men att censuren skulle bestå tills en ny lag antagits. I en skarp resolution den 19 oktober signalerade sovjeten att arbetarna skulle inleda kampen för pressfrihet:

Det återstår fortfarande för arbetarna att erövra frihet för det tryckta ordet. De deputerades sovjet beslutar att bara de tidningar får ges ut där redaktörerna slår vakt om sitt oberoende gentemot censurkommittén, inte underställer sitt arbete något godkännande utan arbetar som de deputerades sovjet i utgivningen av sina tidningar. Följaktligen kommer typografer och andra kamrater inom pressen att arbeta bara sedan redaktörerna formellt lovat att förverkliga pressfriheten... De tidningar som inte går med på ovanstående kommer att konfiskeras hos tidningshandlarna och förstöras, sättmaskinerna att saboteras och bojkott utlysas mot de arbetare som inte bryr sig om förbudet.¹⁶

När generalstrejken var över försäkrade samtliga tidningar att de, precis som sovjeten krävt, skulle ges ut utan hänsyn till censuren men ingen hänvisade ändå till detta beslut! ”Frihetens dagar”, som det senare skulle heta, gav upphov till en omfattande flora av tidningar – tidningar utan tillstånd som ofta beslagtogs av polisen och alltid slukades av läsarna. Den socialistiska pressen intog en särställning. *Izvestija*, sovjetens organ, utkom oregelbundet, tryckt nattetid i tryckerier ägda av reaktionärerna och under skydd av sovjetens ”kampgrupper”. Men det fanns också tidningar som var organ för politiska grupper, formellt eller informellt. Trotskij kunde inte stå vid sidan av.

Han fick sällskap av Helphand som lika lite som han själv stod ut med att inte finnas på plats när historia höll på att skrivas. Han anlände i slutet av oktober, i tid för att också bli invald i sovjeten även om han missade det första mötet den 29 oktober.¹⁷ Företagsamheten hos

¹⁵ 1905, s. 119.

¹⁶ *Ibidem*, s. 128.

¹⁷ Zeman & Scharlau, *a.a.* s. 82-83.

nykomlingen kom till uttryck i en storartad operation. Han tog över en rätt anonym liberal dagstidning, *Russkaja Gazeta*, som i de båda kamraternas händer blev en socialistisk dagstidning som dessutom var ”levande, läsbar”. Den kostade en kopek, fick en blixtrande framgång och gick på några dagar från en upplaga på 30 000 till över 100 000 för att i början av december nå en halv miljon... Bolsjevikernas *Novaja Zjizn*, förvisso startad något sent, nådde aldrig över 50 000.¹⁸

Några dagar senare startade mensjevikerna i sin tur en egen tidning. Titeln *Iskra* övergavs och man grundade *Natjalo*. Martov, som var ansvarig för denna tidning, fann för gott att be Trotskij och Helphand, vilkas framgång med *Gazeta* talade för sig själv, medarbeta. De accepterade men på det uttryckliga villkoret att de fick skriva fritt utan kontroll från redaktionen. Mensjevikerna gick med på det. Trotskij och Helphand skulle utnyttja denna frihet obegränsat och förvandlade i själva verket *Natjalo* till ett militant antiliberal organ med en ”trotskistisk” linje där Martov inte kunde känna igen mensjevismen!¹⁹ Med stöd av mensjevikerna i Petersburg kom så *Natjalo* – den gamla *Iskra* – att ända till slutet – numret daterat 2 december – försvara proletariatets hegemoni i revolutionen och arbetarpartiernas kamp mot de borgerliga partierna.

Under dessa febriga veckor skulle inspirationen från revolutionen sopa bort fördomar och smågruppers rutiner. Parvus-Helphand skrev senare lätt poetiskt i de tyska socialdemokraternas tidskrift: ”Vi var bara en sträng på den eols-harpa revolutionens vind spelade på”.²⁰

Lyckan log mot ungdomlig djärighet och Georgij Plechanov, som året innan vägrat ”vanhedra sig” genom att medarbeta i samma tidning som Trotskij, var förmodligen mer än nöjd med att emellanåt återfinna sitt namn, bredvid den oförsämde ynglingen, i *Natjalos* spalter, där han nu bara var en fjärran emigrant som skrev från utlandet.

* * *

Sovjeten hemförde en andra stor framgång i november med strejken mot repressionen. Ett myteri hade slagits ner på flottbasen Kronstadt och undantagstillstånd utlysts. I samma anda hade regeringen Witte, under hänvisning till ”separatistiska tendenser”, utfärdat undantagstillstånd i Polen dit revolutionen också spridit sig med stormsteg. Undantagstillstånd rådde också i flera regioner som skakats av oroligheter bland bönderna.

Ett efter ett krävde stormöten på fabrikerna i Petersburg ett kraftfullt svar från sovjeten. Efter en het diskussion den 1 november uppmanade den senare till strejk:

Regeringen fortsätter att gå fram över lik. Den överlämnar till krigsrätt de djärva soldaterna i Kronstadt som rest sig för att försvara sina rättigheter och folkets frihet. Den lägger undantagstillståndets snara kring det förtryckta Polens hals.

De arbetardeputerades sovjet uppmanar Petersburgs revolutionära proletariat att med politisk generalstrejk... och protestmöten visa sin broderliga solidaritet med de revolutionära soldaterna i Kronstadt och Polens revolutionära proletariat.

I morgon den 2 november klockan tolv lägger Petersburgs arbetare ned arbetet under ropen ”Ned med krigsrätterna! Ned med dödsstraffet! Ned med krigslagarna i Polen och hela Ryssland!”²¹

Gensvaret blev våldsamt. Greve Witte tappade behärskningen, vände sig till dem han kallade sina ”bröder-arbetare” och uppmanade dem att inte längre ”lyssna till dåliga råd”. Det ankom

¹⁸ *Ibidem*, s. 83.

¹⁹ *Ibidem*, s. 84.

²⁰ *Die neue Zeit*, nr 24, första delen, 1906, s. 113.

²¹ Citerat i *1905*, s. 150

på Trotskij att formulera ett svar och det smälldes som ljudet av en örfil: ”De arbetardeputerades sovjet förklarar att den inte har något som helst behov av sympatier från tsarens gunstlingar. Den kräver en folklig regering på basis av allmänna, rättvisa, hemliga och direkta val”²², hette det i det svar som publicerades i *Izvestija* den 3 november.

Den 5 november dementerade telegrambyrån i Petersburg all inblandning av krigsrätten i Odessa; informationer anlände också om en reträtt i Polen. I sovjeten handlade diskussionen om huruvida man skulle fortsätta eller avblåsa strejken. Trotskij gick emot anhängarna till fortsatt strejk. För honom handlade det inte ännu om ”sista striden” utan bara om att förbereda massorna på en avgörande aktion och för den behövdes mer tid. Med en omskrivning av Danton utropade han: ”Organisering, mer organisering och ännu mer organisering.” Den omedelbara uppgiften var att ”övergå till att organisera arbetarna militärt och sedan beväpna dem”. Han avslutade efter att ha hänvisat till en episod från franska revolutionen:

Kamrater, när den liberala bourgeoisien, stolt över sitt förräderi, frågar oss: ”Tror ni er kunna slåss ensamma, utan oss? Har ni slutit någon pakt med segern?” Då kommer vi att kasta svaret i ansiktet på dem: ”Nej, vi har slutit en pakt med döden.”²³

Med förkrossande majoritet beslutade sovjeten att arbetet skulle återupptas måndagen den 7 november mitt på dagen. Strejken avslutades på ett för alla imponerande sätt. Den hade varat 120 timmar.

Nu hade skilsmässan blivit öppen mellan liberaler och socialister, borgare och arbetare. Det var vid sidan av sovjeten i ett kvarter i Petersburg som kampen för åttatimmarsdagen inletts genom att arbetarna vägrade arbeta mer. Novemberstrejken hade först lett till ett avbrott och sedan stötte rörelsen på envist motstånd från arbetsgivarna. Med regeringens stöd svarade arbetsgivarna på arbetarnas initiativ med en brutal lockout. Tiotusentals arbetare avskedades. Situationen blev farligare eftersom stora grupper såg kravet som en fråga om att överleva.

Den 6 november försökte sovjeten hitta en kompromiss genom att förklara att man bara kunde kämpa för åttatimmarsdagen där det fanns en möjlighet till framgång. Men efter en ny massiv lockout tvingades sovjeten den 12 november kalla in ett nytt möte som pågick under fyra timmar och enligt Trotskij var ”det mest dramatiska mötet” under hela tiden. Trotskij som var anhängare av en paus mindes med rörelse en väverskas inlägg, där hon gick emot metallarbetarna från Putilov och avslutade sitt korta anförande på följande vis: ”Sejer eller död! Leve åttatimmarsdagen!” Slutresolutionen underströk att arbetarna i Petersburg inte kunde pressa till sig åttatimmarsdagen utan medverkan från arbetare runt om i landet och att man måste avbryta rörelsen. Trotskij hade tagit hem diskussionen och fått majoritet sedan han för sovjeten lagt fram en rapport från det verkställande utskottet:

Om vi inte erövrat åttatimmarsdagen åt massorna, har vi åtminstone erövrat massorna för åttatimmarsdagen. Hädanefter genljuder samma stridsrop hos varje petersburgsk arbetare: ”Åttatimmarsdagen och ett gevär.”²⁴

Kampen för åttatimmarsdagen hade framhävt den relativa isolering som arbetarna i Petersburg och sovjeten i huvudstaden hade i landet. Det är i detta sammanhang man måste framhäva att mensjevikernas anhängare i allmänhet framförde ”arbetarnas isolering” som argument och tenderade att lägga skulden på ”trotskismens illusioner”. Men riktigt så enkelt var det inte. Strejken i oktober hade förvisso genomförts av arbetarklassen, som åtnjutit stöd från betydande delar av borgarklassen och småborgerskapet. En paroll som åttatimmarsdagen,

²² *Ibidem*, s. 152.

²³ *Ibidem*, s. 156.

²⁴ *Ibidem*, s. 167.

som ställde arbetarklassens krav i förgrunden, ledde föga förvånande till att ständigt vacklande och aldrig entusiastiska bundsförvanter strömmade tillbaka i armarna på den rådande ordningens representanter.

Men det som kännetecknade Trotskij, i motsats till hans gamla kamrater i partiets ”minoritet”, var just att han ända från början ansett det oundvikligt att borgerliga liberaler skulle komma och gå, att de fruktade revolutionen och att de skulle återvända till monarkens och statens famn. Problemet med arbetarklassens isolering handlade för honom inte om relationerna till borgarna utan till bönderna. Det var obestriddligen så att det ryska proletariet inte lyckats hitta vare sig det stöd eller de reserver som skulle ha gjort det möjligt att slå tillbaka repressionen och kanske till och med satsa på att ta makten med en hygglig chans till framgång.

Det skulle emellertid vara en karikatyr och att vanställa den historiska sanningen om man inte framhöll att en mäktig bonderörelse under skiftande former börjat uppstå i flera provinser 1905. Ofta i spåren på arbetarrörelsen och påverkade av dennas uttryckssätt och metoder. Myterier inom flottan – *Potemkin* i juni och i Sebastopol i november – var tecken på att sociala skillnader blivit politiska inom armén och att den drivande kraften bakom otvivelaktigt fanns att söka i uppsvinget bland arbetarna. I 1905 räknade Trotskij upp tecken på sprickor inom armén, vilka skulle bana väg för att ”bönder i uniform” skulle sluta upp bakom proletariet. Han talade också om upplösningstendenser inom armén, ett villkor för att ett arbetaruppror skulle bli segerrikt. Hade inte tsarismen bestämt sig för att gå till motattack i det ögonblick då arbetarklassen var tillfälligt isolerad och medan soldaterna av bondeursprung fortfarande erkände sina officerares auktoritet? I *Mitt liv* skrev Trotskij:

Sovjeten satte fantastiska massor i rörelse. Alla arbetare, som en man, följde sovjeten. På landsbygden förekom oro, liksom bland de trupper som återvände från Fjärran Östern... Men gardesregementena och kosackerna var fortfarande starka anhängare till regimen. Alla beståndsdelar i en segerrik revolution fanns på plats, men de var ännu inte mogna.²⁵

Sovjetens sista dagar visade att dess ledare, och den främste av dem var Trotskij, hade en klar uppfattning om situationen och inte hade några andra planer än att genom ett bestämt agerande förbereda en framtid som inte tycktes så fjärran. Arresteringen den 26 november av några av sovjetens ledare, bland annat dess ordförande advokaten Nosar – som kallades Chrystaljov, utgjorde ett första försök att testa organisationens förmåga att göra motstånd. Sovjetens upprop dagen efter till ”bröderna soldater” från proletärerna i Sankt Petersburg blev ett slags modell för nästa historiska ögonblick. Det Finansiella Manifestet, skrivet av Parvus, var en krigsförklaring inför världen och Historien. När en polisstyrka kom för att arrestera Trotskij, som under tiden blivit ordförande för sovjeten, och hans kamrater behandlade han dem med all den självsäkerhet som den som är förvissad om sin framtid besitter. Han tvingade den officer som förde befälet att begära ordet och vänta på att få tala.

Den Trotskij som polisstyrkan förde till Krestij, varifrån han snabbt förflyttades till Peter-Pauls-fästningen, var inte besegrad och visste det bättre än någon. Han hade höjt sig över alla sina kamrater ur olika fraktioner inom partiet. Av egen kraft, ”tack vare en lysande och ihärdig insats”²⁶, skulle Lenin säga, som socialist och erkänd revolutionär ledare hade han erövrat den främsta platsen inför Petersburgs arbetare. Han visste också att den revolution som besegrats öppnat vägen till seger nästa gång.

²⁵ *Ma Vie*, III, s. 16.

²⁶ A V Lunatjarskij, utdrag ur *Revolutsionnje Siluetij*, Moskva, 1923: fransk översättning ”Silhouette de Trotsky”, *Cahiers Léon Trotsky*, nr 12, december 1982. [Svenska: [Revolutionära silhuetter](#).]

Trotskij i sin cell i Peter-Paulfästningen i S:t Petersburg före rättegången

Poliserna och sedan fångvaktarna behandlade honom hänsynsfullt, som statsfånge, och i fängelset kunde han utnyttja alla möjligheter att fortsätta sitt intellektuella arbete och förbereda försvaret inför rättegången. Han befann sig vid sidan av de strömvirvar och den upphetsning som återföreningen av det socialdemokratiska partiet, pådrivet av massorna, innebar. Under månaderna före revolutionen hade det varit hans huvudmål. Stockholms-kongressen, där partiet återförenades, var på sätt och vis hans seger men omständigheterna gjorde att han inte kunde delta. Samtidigt hade han blivit ett politiskt namn nationellt – symbol för den revolution vars nederlag inte kunde avvärja spöket – utan att vare sig ha förlorat sitt oberoende eller sin teoretiska smidighet. Inte heller hade han förlorat precisionen i sina konkreta analyser, utan skaffat sig ytterligare en betydande erfarenhet. Han berättade senare:

Hur vi lyckades leva i denna strömvirvel förstår jag inte än i dag. Men mycket av det förflutna verkar obegripligt eftersom vi när vi minns tappat bort det aktiva elementet: vi betraktar oss själva utifrån. Men under dessa dagar var vi tillräckligt aktiva. Vi snurrade inte bara runt i strömvirveln, utan hjälpte också till att skapa den. Allting skedde i all hast, men trots allt inte alltför illa och en hel del till och med mycket bra.²⁷

1930 fortsatte han att tala om denna första revolution med ett stänk av bitterhet:

Ett revolutionärt kaos kan på inget sätt liknas vid en jordbävning eller en översvämning. Under revolutionens oreda börjar en ny ordning genast ta form, människor och idéer fördelar sig naturligt i nya fåror. Revolutionen ser bara ut som ren galenskap för dem som den sopar undan och störtar. För oss var det annorlunda. Vi befann oss i vårt eget element, om än ett stormigt sådant. Vi hittade

²⁷ *Ma Vie*, II, s. 14.

en tid och plats för allt. En del lyckades till och med leva egna liv, förälska sig, skaffa nya vänner och faktiskt gå på revolutionära teatrar.²⁸

Anatolij V Lunatjarskij, som under flera år studerade Trotskij på nära håll, gjorde en viktig iakttagelse:

Trotskij hade liten begåvning för att arbeta i politiska grupper. Men i de politiska händelsernas stora ocean, där sådana personliga karaktärsdrag var fullständigt oviktiga, kom Trotskijs förtjänster i förgrunden.²⁹

Från cellen i Sankt Petersburg granskade han redan horisonten inför nästa revolution...

²⁸ *Ibidem*, s. 15.

²⁹ *Ibidem*, s. 46.